

УДК 94(37)(092)

ЦЮПАК Василина – аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.155291>

ПОЛІТИКА МАРКА АВРЕЛІЯ ЩОДО ХРИСТИЯН

***Анотація.** Стаття присвячена політиці римського імператора Марка Аврелія Антоніна щодо християн. Доведено, що за його правління політика Римської держави щодо християн залишалася такою ж, як була і за його попередників. Правове становище християн визначалося виданим ще імператором Траяном рескриптом, за яким людину можна було переслідувати тільки за те, що вона визнавала себе християнином. За часів правління династії Антонінів число християн зростає, а в період принципату Марка Аврелія їх було багато навіть серед римських військових. Марк Аврелій, який дуже шанував традиційних римських богів, не міг залишити без наслідків нехтування християнами своїми обов'язками перед ними. Він не міг прийняти головну концепцію християнства, яке відданість Христу ставило вище, за відданість римському імператорові. Оберігаючи римську релігію, забезпечуючи шанування традиційних римських богів, Марк Аврелій неминуче вступив у конфлікт з християнством, яке, з точки зору римлян, було «забобоном».*

***Ключові слова:** Марк Аврелій, імператор, принципат, християнство, релігія.*

Постановка проблеми. Марк Аврелій Антонін (161–180 рр.) є одним з найвідоміших правителів Римської імперії. Його правління стало важливим етапом розвитку Римської імперії. Було проведено ряд реформ, докладено багато зусиль для ліквідації зовнішньополітичних загроз. Відбулися зміни і у питанні спадкування влади імператора. До того усі представники династії Антонінів залишали владу не рідним дітям: «Від Нерви

до Марка Аврелія жоден імператор не мав спадкоємцем рідного сина і спадкування імператорської влади відбувалося через усиновлення» [9, 292]. Але Марк Аврелій залишив владу Коммоду, своєму синові, який став останнім представником цієї династії. Якщо із загрозами з боку ворожих племен Марк Аврелій ще міг боротися, то були сили, яким він протистояти не міг. Йому довелося мати справу з потужною епідемією чуми, яка забрала життя багатьох мешканців Римської імперії і суттєво підірвала продуктивні сили держави. А. Боак вказує: «... провінції Римської імперії, які важко постраждали під час чуми Марка Аврелія, не досягли попередньої чисельності населення аж до такої ж суворої епідемії 251 року» [14, 250]. Шукаючи порятунку для себе та своїх підданих, Марк Аврелій не міг звернутися ні до кого, окрім як до богів, вважаючи, що лише вони могли допомогти зі стихійним лихом. Щодо причин цієї природної катастрофи, думки імператора найімовірніше збігалися з тим, як до цього ставився римський народ. Як зазначає А. Берлі: «Єдиним відображенням суспільних настроїв у Римі серед населення, раптово враженого епідемією, була ворожість щодо християн. “Атеїсти”, відомі своєю ненавистю до “людського роду”, які очікували кінця світу, були природною мішенню» [13, 152]. Очевидно, релігійна політика була важливим аспектом правління Марка Аврелія. Вона цікава виходячи з того, що сам імператор був мислителем, і з великою долею справедливості можна було б сказати щодо нього – філософ на троні. Справді, він виказував себе як імператор та філософ, але не зміг поєднати ці дві ролі, на думку одних дослідників [20, 587], будучи реалістом і дотримуючись поміркованих поглядів, на думку інших [18, 256]. Друге століття було також часом, коли в Римській імперії все більшої ваги набувало християнство. Тому важливо простежити релігійну політику Марка Аврелія, дослідити взаємне ставлення імператора до християнства та його зображення у християнській традиції. Це допоможе краще зрозуміти процеси, які відбувалися у римському суспільстві у період ранньої імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що правління Марка Аврелія привертає увагу багатьох дослідників. Відомий французький дослідник релігії Е. Ренан написав серію праць, присвячених історії виникнення християнства. Завершаль-

ним твором цієї серії стало дослідження «Марк Аврелій і кінець античного світу». Увага автора зосереджена на викладі розвитку християнської Церкви в правління Марка Аврелія [10]. На початку ХХ ст. невелике за обсягом дослідження щодо становища християн у Римській імперії за Марка Аврелія опублікував Л. Багрецов [2]. Сучасний дослідник С. Штерц вказує, що навіть у четвертому столітті християнської ери Марк Аврелій був пошанований як зразок ідеального правителя не лише латинськими авторами, але і грецькими, серед яких і тими, які писали панегірики імператорів [21, 433]. Популярним сюжетом сучасної історіографії є взаємини Марка Аврелія та християн. Зокрема, Р. Грант аналізує ставлення до римської держави, і зокрема до Марка Аврелія, ранніх християнських апологетів. Серед іншого, автор зазначає: «У той час процвітав релігійний фанатизм» [17, 2]. Г. Фавден розглядає висвітлення так званого «дива дощу» 172 р. язичницькими авторами [16]. О. Пантелеєв у своєму дослідженні робить висновок про те, що під час правління Марка Аврелія не було видано нових антихристиянських указів, а переслідування у той час християн відбувалося на основі законів, у яких про них не йшлося взагалі [4]. Проблеми розвитку раннього християнства розглянуто у низці досліджень О. Петречка. Він вважає, що Марк Аврелій не був ініціатором переслідування християн: «Ініціатива переслідування християн, як і за Траяна, належала не владі, а натовпу» [5, 270]. Присвячене Марку Аврелію дослідження провів французький історик Ф. Фонтен, у якому розглядає римського імператора через призму його «Роздумів» [12]. А. Берлі у ґрунтовному дослідженні життя Марка Аврелія вказує, що «Марк Аврелій є однією з найкраще висвітлених античних персоналій. Навіть його обличчя стало більше ніж просто знайоме: імперські монети передавали його портрети більше ніж сорок років, від неголеного молодого спадкоємця Антоніна до одягнутого у військовий стрій правителя, з густою бородою, що помер на своєму посту у свої пізні п'ятдесяті» [13, 8]. Але водночас дослідник наголошує на тому, що висвітлення періоду правління Марка Аврелія в античних джерелах, які дійшли до наших днів, має багато лагун: «Амміан Марцеллін розпочав свою Історію з приходу до влади Нерви, але його розповідь про пізнє перше, друге і третє століття повністю втрачена, і лише у випадкових

ретроспективних епізодах він наводить інформацію певної цінності для вивчення Марка Аврелія» [13, 27]. Все ж багато аспектів політики Марка Аврелія щодо християн залишаються дискусійними чи нез'ясованими та потребують подальшого розгляду.

Метою нашого дослідження є з'ясувати політику Марка Аврелія щодо прихильників християнської релігії.

Виникнення християнства та його рання історія пов'язані з Римською імперією. Взаємини між християнством та римським урядом не були безхмарними. Позаяк християнство не орієнтувалося на традиційні римські цінності, воно не знаходило підтримки з боку римської адміністрації. Більше того, непорозуміння, які виникали між християнськими проповідниками та місцевою владою, могли призвести до серйозних конфліктів. Першими прикладами переслідування християн з боку римської влади стали гоніння у період правління імператорів династії Юліїв-Клавдіїв. Найбільш відомий випадок – це переслідування за Нерона у 64 р. н. е. Однак ці переслідування не були систематичними. На думку О. Петречка: «Аналіз взаємин Римської і держави і християнства у I ст. н. е. дає підстави стверджувати відсутність офіційної лінії щодо християнства. Переслідування християн за Нерона та Доміціана не можна розглядати як державну політику. Проте ситуація змінюється у II ст. н. е. за Антонінів» [7, 145]. Як зазначає А. Берлі: «за Нерона, ймовірно, державною політикою стало те, що сповідувати християнство було злочином, який карався смертною карою. Але Траян вказав Плінію, що цих людей не потрібно розшукувати» [13, 22]. А. Берлі також вказує, що саме від доби Антонінів до нас дійшли найдавніші язичницькі тексти, у яких згадуються християни. Це листи Плінія Молодшого – найдавніше збережене язичницьке джерело. Розповідь про жорстоку страту християн у Римі Нероном була написана другом Плінія, Тацитом, кількома роками пізніше. Невдовзі у час правління Адріана, колишній протеже Плінія Светоній коротко згадав цю страту [13, 256]. Наведений вище факт засвідчує, що саме час Антонінів став добою піднесення християнства. Тепер уже ні літописець Тацит не може не згадати про християн, розповідаючи про найбільш важливі події римської історії, ні намісник провінції Пліній Молодший не може не зауважити необхідності справедливого розгляду висунутих проти християн звину-

вачень. Немає сумнівів, що усе це говорить про достатньо велике число християн на той час і про їхню високу питому вагу у римському суспільстві.

Мабуть, на час приходу до влади Марка Аврелія число християн у римській імперії ще більше зросло. Доводить це історія, яку у різній інтерпретації подають різні античні автори, – як християнські, так і язичники. Мова йде про один з епізодів під час війни римлян з низкою племен, серед яких були маркоммани, квади, вандали та ін. Орозій розповідає, що коли римське військо було оточене ворогами і через нестачу води виявилось у більшій небезпеці від спраги, ніж від ворогів, деякі християни відкрито помолилися Христу. Після цього пішов сильний дощ, який наповнив римлян силою. Варвари ж, налякані потужними блискавками, частково загинули, а решта – втекли (Oros. 7.15.8–10). Потрібно зауважити, що Орозій – християнський історик. Язичницькі ж автори про цю подію розповідають по-іншому: «Нехристиянські автори також вказують на втручання Неба у перебіг битви війська Марка Аврелія та варварів. За Діоном Кассієм, римське військо, оточене чисельнішими силами варварів і відрізане від джерел води, страждало від виснаження, ран, спеки та спраги. Врятував ситуацію єгипетський маг Арнуфіс, що супроводжував імператора. Він звернувся з молитвами до Меркурія і цим викликав дощ» [7, 151]. Напевно, Марк Аврелій вважав істинною ту версію, яка говорила про допомогу його війську Меркурія, а не Христа. Але для нас важливо тут, окрім іншого, звернути увагу на те, що християн у римському війську уже було досить багато. Якщо вони відкрито наважувалися молитися Христові, то відчували себе певною мірою у безпеці. З іншого боку, Марк Аврелій міг і не схвалити таке відкрите нехтування традиційними римськими богами: «Залишити без належного реагування діяльність християн – означало заохочувати їх, та й інших, до нехтування своїми обов'язками перед державою» [7, 153].

Вище уже йшла мова про те, що Марк Аврелій був філософом і його іноді називають «філософом на троні». Можна було би припустити, що людина, яка любить філософію, тобто мудрість, буде любити усіх людей – християни вони чи ні. Напевно ніхто не буде сперечатися з тим, що релігійна політика Марка Аврелія значною мірою визначалася його філософськими погля-

дами, з якими ми можемо ознайомитися завдяки тому, що він сам виклав їх у «Роздумах» [1]. На думку деяких дослідників, твір Марка Аврелія писався в основному не для слухача або читача, не передбачалося, що він стане літературним пам'ятником [11, 115]. У будь-якому разі, у нас є унікальна можливість дізнатися про погляди одного з імператорів династії Антонінів від нього самого. Передовсім нас цікавить, яким було його ставлення до традиційної релігії. Імператор дає нам на це питання досить чітку відповідь. Зокрема він пише, що потрібно ставитися до релігії без «забобонів»: «τὸ μῆτε περὶ θεοῦς δεῖσιδαμον» (Aug. 1.16.3). Що імператор мав на увазі?

«Забобони» – це український еквівалент для латинського «*superstitio*». Марк Аврелій вживає грецький термін «*δεισιδαμονία*». Потрібно зазначити, що він, власне, і є рівнозначний терміну «*superstitio*»: «Грецький еквівалент для *superstitio* – *δεισιδαμονία*, буквально – страх перед демонами» [8, 53].

У своїй поведінці Марк Аврелій підкреслював повагу до традиційної релігії, перед відправкою на війну виконував у Римі релігійні обряди. Він також здійснював і чужоземні релігійні обряди, нехтування ж обрядами вважав можливою причиною усіляких нещасть: «Марк Аврелій, у складній ситуації, здійснював чужоземні релігійні обряди (*peregrinos ritus impleverit*) (НА. Марс. 13.1). Цей імператор, один із найосвіченіших правителів Риму, називав несумлінне виконання релігійного культу причиною епідемії чуми (НА. Марс. 21.6)» [8, 56]. Марк Аврелій вважав, що завдячує усім римським богам, бо саме від них отримав славетних предків (Aug. 1.17.1). Він стверджував, що саме від підтримки і підказки богів залежать усі його добрі надбання (Aug. 1.17.6). На думку Марка Аврелія, існує «промисел Божий», але промисел може виходити також і від випадку (Aug. 2.3.1). Якщо ж людина буде жити так, як цього вимагають боги, то вони від неї нічого уже більше не зажадають (Aug. 2.5.1). Також потрібно зауважити, що Марк Аврелій негативно ставився до атеїстичних ідей. Зокрема, він говорить, що «помирати не страшно, якщо є боги, тому що вони у зло тебе не втягнуть. Якщо ж їх немає або вони не турбуються про людські справи, то що мені жити у світі, у якому немає божества і немає промислу?» (Aug. 2.11.1). На думку Марка Аврелія, людина, доки живе, повинна задовольнитися

тим, що шануватиме і славитиме богів та робитиме людям добро (Aug. 6.33.1), жити у злагоді з богами (Aug. 6.16.5).

Але, можливо, достовірною є точка зору, яку висловив А. Доватур: «Не язичницькі релігійні уявлення, а чисто філософські міркування зумовлювали його негативне ставлення до християнства» [3, 88]. Мабуть, Марк Аврелій не міг прийняти головну концепцію християнства, яке приналежність до цієї релігії ставило вище за приналежність до античного суспільства, а відданість Христу – вище за відданість римському імператорові: «Справді, християнин душею і тілом належав Христові, а не імператору. Християнин цінював приналежність до християнства, а не до традиційного античного суспільства. Він був перш за все християнином, а не римським громадянином. Чи це не є заперечення цінностей традиційного античного суспільства? І що надзвичайно важливо, ідеї християнства щораз енергійніше пронизували римське суспільство як по горизонталі, так і по вертикалі. Чи це не є загроза існуванню традиційного античного суспільства?» [8, 60].

Окрім того, потрібно звернути увагу на ще один момент. Як я зазначала раніше, Марк Аврелій вважав, що потрібно ставитися до релігії без забобонів. Однак римляни саме християнство вважали ні чим іншим, як «забобоном»: «Позиція християн, які не визнавали традиційних римських вірувань, ухилялись від виконання звичайних для підданих обов'язків, не могла не викликати гостру реакцію уряду. Найбільш ретельні правителі вважають за необхідне боротися із цим «забобоном» [7, 152]. Тому немає нічого дивного у тому, що Марк Аврелій як правитель, який дуже шанував традиційну римську релігію, та якого можна сміливо віднести до одного з найбільш відповідальних імператорів, ставився до християнства негативно. Немає нічого дивного в тому, що: «Ті імператори, які найбільше турбувалися про державні справи, переслідували християн найбільш послідовно, і серед них, Траян і Марк Аврелій. Залишити діяльність християн без належної реакції означало підбурити їх та інших до нехтування своїми зобов'язаннями перед державою» [19, 266].

Дуже ретельно становище християн за часів правління Марка Аврелія розглянув А. Берлі у монографії, про яку йшла мова вище. Дослідник зазначає, що «Статус християнства був чітко

встановлений... рескриптом Траяна Плінію за дев'ять чи десять років перед народженням Марка» [13, 256]. Потрібно сказати, що за рескриптом Траяна людину можна було переслідувати уже тільки за те, що вона визнавала себе християнином. Це був «перший закон проти християн, який санкціонує їх переслідування» [9, 202–203]. Рескрипти щодо християн після Траяна відомі тільки з християнських джерел. На думку А. Берлі, їх не можна вважати автентичними, хоча деякі з них є досить правдоподібними в деталях, як рескрипт Адріана мініцію Фундану [13, 258]. Натомість О. Петречко, проаналізувавши зміст рескрипту, який зберігся у трьох варіантах, двох грецьких (Євсевій та Юстин) і латинському (Руфін) робить висновок, що: «немає достатніх підстав для того, щоб ставити під сумнів автентичність рескрипту імператора Адріана Мініцію Фундану. Утім цей документ нічого не змінив у правовому становищі християнства, що склалося од часу Траяна» [6, 131–132]. Але незважаючи на те, чи був цей рескрипт автентичним, чи ні, становище християн за Марка Аврелія Антоніна було таким самим, як воно склалося за правління імператора Траяна, на основі його знаменитого рескрипту Плінію Молодшому. Марк Аврелій лише забезпечив дотримання чинних законів. Тому закономірно, що переслідування християн за цього імператора не припинилися: «з ім'ям Марка Аврелія християни пов'язують четверте гоніння» [9, 207]. Оберігаючи римську релігію, забезпечуючи шанування традиційних римських богів, Марк Аврелій не міг не вступити у конфлікт з християнством, яке, з його точки зору, було «забобоном».

Висновки. Проведене дослідження показує, що за правління Марка Аврелія Антоніна політика Римської держави щодо християн залишалася такою ж, як була і за його попередників. Правове становище християн визначалося виданим ще імператором Траяном рескриптом, за яким людину можна було переслідувати тільки за те, що вона визнавала себе християнином. За часів правління династії Антонінів число християн зростає, а в період принципату Марка Аврелія їх було багато навіть у римському війську. Марк Аврелій, який дуже шанував традиційних римських богів, не міг залишити без наслідків нехтування християнами своїх обов'язків перед ними. Він не міг прийняти головну концепцію християнства, яке приналежність до цієї релігії

ставило вище за приналежність до античного суспільства, а відданість Христу – вище за відданість римському імператорові. Оберігаючи римську релігію, забезпечуючи шанування традиційних римських богів, Марк Аврелій не міг не вступити у конфлікт з християнством, яке, з його точки зору, було «забобоном».

Перспективним напрямом подальшого дослідження може бути розгляд політики римського уряду щодо християнства у період правління імператора Коммода.

Література

1. Аврелій М. Наодинці з собою / М. Аврелій ; пер. з грец. Р. Паранька. – Львів : Літопис, 2007. – 209 с.
2. Багрецов Л.М. Положение христиан в Римской империи при императоре Марке Аврелии / Л.М. Багрецов. – Гродна : Губ. тип., 1904. – 20 с.
3. Доватур А.И. Римский император Марк Аврелий Антонин / А.И. Доватур // Марк Аврелий Антонин. Размышления. – Ленинград : Наука, 1985. – С. 76–93.
4. Пантелеев А.Д. Христиане в правление Марка Аврелия / А.Д. Пантелеев // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. – 2005. – Т. 4. – С. 305–316.
5. Петrenchко О.М. Переслідування християн у добу Марка Аврелія / О.М. Петrenchко // Гуржіївські історичні читання. – 2012. – Вип. 5. – С. 268–270.
6. Петrenchко О.М. Переслідування християн та рескрипт Адріана Мініцію Фундану / О.М. Петrenchко // Вісник Черкаського університету. – 2012. – № 29. – С. 128–133.
7. Петrenchко О. Рим та християнство у I – II ст. н.е. / О. Петrenchко // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2007. – Вип. 10. – С. 142–155.
8. Петrenchко О.М. Римське суспільство і *superstitio* доби принципату / О.М. Петrenchко // Древности. – 2011. – Вип. 10. – С. 53–63.
9. Петrenchко О. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії : монографія : [для вищ. навч. закладів] / О. Петrenchко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 396 с.
10. Ренан Э. Марк Аврелий и конец античного мира / Э. Ренан ; пер. с фр. В.А. Обручева. – М. : Книжный Клуб Книголек, 2017. – 194 с.
11. Унт Я. «Размышления» Марка Аврелия как литературный и философский памятник / Я. Унт // Марк Аврелий Антонин. Размышления. – Ленинград : Наука, 1985. – С. 94–115.

12. Фонтен Ф. Марк Аврелий / Ф. Фонтен ; пер. с фр. Н.Н. Зубкова. – М. : Молодая гвардия, 2005. – 318 с.
13. Birley A. Marcus Aurelius. A biography / A. Birley. – New Haven : Yale University Press, 1987. – 320 p.
14. Boak A.E.R. Egypt and the Plague of Marcus Aurelius / A.E.R. Boak // *Historia*. – 1959. – Vol. 8. – № 2. – P. 248–250.
15. Brunt P.A. Marcus Aurelius in His Meditations / P.A. Brunt // *The Journal of Roman Studies*. – 1974. – Vol. 64. – P. 1–20.
16. Fowden G. Pagan Versions of the Rain Miracle of A.D. 172 / G. Fowden // *Historia*. – 1987. – Vol. 36. – № 1. – P. 83–95.
17. Grant R.M. Five Apologists and Marcus Aurelius / R.M. Grant // *VChr*. – 1988. – Vol. 42. – № 1. – P. 1–17.
18. Hendrickx B. Once Again : Marcus Aurelius, Emperor and Philosopher / B. Hendrickx // *Historia*. – 1974. – Vol. 23. – № 2. – P. 254–256.
19. Petrechko O. The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty / O. Petrechko // *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*. – 2017. – Вип. 40. – С. 260–277.
20. Stanton G.R. Marcus Aurelius, Emperor and Philosopher / G.R. Stanton // *Historia*. – 1969. – Vol. 18. – № 5. – P. 570–587.
21. Stertz S.A. Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought / S.A. Stertz // *The Classical World*. – 1977. – Vol. 70. – № 7. – P. 433–439.

References

1. Avrelii, M. (2007). *Naodyntsi z soboiu [Meditations]*. (R. Paranka, Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
2. Bagretcov, L.M. (1904). *Polozhenie khristian v Rimskoi imperii pri imperatore Marke Avrelii [The status of Christians in the Roman Empire under the Emperor Marcus Aurelius]*. Grodna: Gub. tip. [in Russian].
3. Dovatur, A.I. (1985). Rimskii imperator Mark Avrelii Antonin [Roman Emperor Maecus Aurelius Antoninus]. *Mark Avrelii Antonin. Razmyshleniia – Marcus Aurelius Antoninus. Meditations*. Leningrad: Nauka [in Russian].
4. Pantelev, A.D. (2005). Khristiane v pravlenie Marka Avreliia [Christians during the reign of Marcus Aurelius]. *Mnemon. Issledovaniia i publikatsii po istorii antichnogo mira – Mnemon. Research and publications on the history of the ancient world*, 4, 305–316 [in Russian].
5. Petrechko, O.M. (2012a). Peresliduvannia khrystyian u dobu Marka Avreliia [Persecution of Christians in the epoch of Marus Aurelius].

Hurzhiivski istorychni chytannia – Gurzhiev Historical Readings, 5, 268–270 [in Ukrainian].

6. Petrechko, O.M. (2012b). Peresliduvannia khrystyian ta reskrypt Adriana Minitsiui Fundanu [The persecution of the Christians and Hadrian's Rescript to Minicius Fundanus]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University*, 29, 128–133 [in Ukrainian].

7. Petrechko, O. (2007). Rym ta khrystyianstvo u I – II st. n.e. [Rome and Christianity in the 1st and 2nd centuries AD]. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu – Archaeological research of Lviv University*, 10, 142–155 [in Ukrainian].

8. Petrechko, O.M. (2011). Rymske suspilstvo i superstizio doby pryntsyatu [Roman society and superstition during the Principate]. *Drevnosti – Antiquities*, 10, 53–63 [in Ukrainian].

9. Petrechko, O. (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymскоi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii* [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from «restored» Republic to the Senate monarchy]. Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

10. Renan, E. (2017). *Mark Avrelii i konets antichnogo mira* [Marcus Aurelius and the end of the Ancient world]. (V.A. Obruchev, Trans.). Moscow: Knizhnyi Klub Knigovek [in Russian].

11. Unt, Ia. (1985). «Razмышleniia» Marka Avrelia kak literaturnyi i filosofskii pamiatnik [«Meditations» of Marcus Aurelius as a literary and philosophical monument]. *Mark Avrelii Antonin. Razмышleniia – Marcus Aurelius Antoninus. Meditations*. Leningrad: Nauka [in Russian].

12. Fonten, F. (2005). *Mark Avrelii* [Marcus Aurelius]. (N.N. Zubkov, Trans.). Moscow: Molodaia gvardiia [in Russian].

13. Birley, A. (1987). *Marcus Aurelius. A biography*. New Haven: Yale University Press.

14. Boak, A.E.R. (1959). Egypt and the Plague of Marcus Aurelius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 8 (2), 248–250.

15. Brunt, P.A. (1974). Marcus Aurelius in His Meditations. *The Journal of Roman Studies*, 64, 1–20.

16. Fowden, G. (1987). Pagan Versions of the Rain Miracle of A.D. 172. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 36 (1), 83–95.

17. Grant, R.M. (1988). Five Apologists and Marcus Aurelius. *Vigiliae Christianae*, 42 (1), 1–17.

18. Hendrickx, B. (1974). Once Again: Marcus Aurelius, Emperor and Philosopher. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 23 (2), 254–256.

19. Petrechko, O. (2017). The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahogichnoho universytetu im. Ivana Franka. Seriya «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. «History» Series*, 40, 260–277.

20. Stanton, G.R. (1969). Marcus Aurelius, Emperor and Philosopher. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 18 (5), 570–587.

21. Stertz, S.A. (1977). Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought. *The Classical World*, 70 (7), 433–439.

TSIUPAK Vasylyna – Postgraduate Student, World History and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.155291>

MARCUS AURELIUS' POLICY TOWARDS CHRISTIANS

Abstract. *The article is devoted to the policy of the Roman emperor Marcus Aurelius Antoninus towards Christians. The religious policy of Marcus Aurelius was to a great extent determined by his philosophical views. He demonstrated his respect for traditional religion. Before going to war, in Rome, he performed religious ceremonies. He also performed foreign religious ceremonies, while neglecting rites was considered a possible cause of all kinds of misfortunes. Marcus Aurelius believed that everything he had, he owed to Roman gods, because he received glorious ancestors from them. He believed that all his good deeds depended on the support and guidance of the gods. According to Marcus Aurelius, there is «Divine Providence», but Providence can also come from chance. If a person leads a life as the gods require, they will no longer require anything from such a person. Marcus Aurelius strongly disapproved of atheism. According to Marcus Aurelius, a man, while he lives, must be satisfied with respecting and praising the gods, should concern himself with doing good, living in harmony with the gods. It has been proved that during the reign of Marcus Aurelius Antoninus, the policy of the Roman state towards Christians remained the same as it was under his predece-*

ssors. The legal status of Christians was determined by the Trajan's rescript, which stipulated that any person should be persecuted only for the fact that he declared himself a Christian. During the reign of the Antoninus, the number of Christians grew, and during the period of the Principate of Marcus Aurelius, a significant number of Christians were even among the Roman military. Marcus Aurelius, who greatly respected Roman gods, had to punish Christians who showed disrespect for them. He could not accept the main concept of Christianity, whose devotion to Christ had priority over the devotion to the Roman emperor. Protecting the Roman religion, ensuring the veneration of traditional Roman gods, Marcus Aurelius inevitably came into conflict with Christianity, which from the Romans' point of view was a «superstition».

Key words: *Marcus Aurelius, emperor, Principate, Christianity, religion.*

Стаття надійшла до редакції 11.10.18